

Лука Филиповић*Институт за савремену историју, Београд*

filipovic.luka95@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1810-6175>

Почетак краја у перцепцијама савременика – расправе последњих политички значајних партија крајње левнице у Западној Европи о неолибералним реформама (1979-1981)

Апстракт: Чланак се бави односом партија крајње европске левнице изван Источног блока, Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија према раним покретима Нове деснице и првим неолибералним реформама крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века. Овај текст има за циљ да кроз студију случаја дебата о неолиберализму на крајњој европској левици допринесе проширивању дискусије о томе како савременици доживљавају видљиве последице историјских процеса дугог трајања, односно друштвене и политичке промене којима присуствују. Рад је заснован на резултатима истраживања историјских извора у југословенским архивима, као и на релеватној научној литератури, која обухвата различите области интересовања више друштвених дисциплина.

Кључне речи: неолиберализам, еврокомунизам, држава благостања, Европска економска заједница, Јосип Броз Тито, Жорж Марше

Време ентузијазма на европској крајњој левици и незапажена појава Нове деснице

Крајем шездесетих година XX века италијански комунисти писали су и говорили о својим проценама да је непрестано проширивање социјалних политика, које је трајало од оних догађаја који су касније означени као „црвено пролеће” (*Rossa Primavera*) Европе (1946-1949),¹ покренуло бројне процесе дугог трајања који су заједнички дефинисани појмом „циклус

¹ Термин „црвено пролеће” Европе у историографији означава серију побуна, штрајкова и демонстрација у државама Западне Европе након Другог светског рата. Известан број историчара узима почетак грађанског рата у Грчкој и сукоба у Турској 1946. године као почетак „црвеног пролећа” Европе. Поједини аутори дефинишу ове догађаје као почетак Хладног рата (Filipović 2023, 25).

државе благостања”² (Pons 2010, 45–65). Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке партије Италије у Болоњи 1969. године садрже претпоставке да је стално проширивање социјалних политика, праћено сталним реформама радног законодавства, створило неопходне услове за настанак нових политичких покрета и културних феномена с којима су се земље Западне Европе и САД суочиле крајем шездесетих година (Brewer 2015, 91–109). Иако у овом тренутку још увек нису дефинисали партијске ставове о покретима Нове левице, студентским побунама и новим токовима развоја уметности, то није спречило представнике бројних локалних одбора Комунистичке партије Италије да у својим конгресним излагањима нагласе и многе негативне тенденције нових феномена.³

Ипак, италијански комунисти закључили су да се брзина друштвених промена током две деценије сталног проширивања социјалних политика може сматрати доказом да се економски модели држава Западног блока из времена „државе благостања” могу даље развијати на начин који ће допринети постепеним променама класне структуре, друштвених вредности, као и односа моћи и идеологија водећих политичких партија. Наствак ових промена које својим развојем подстичу и друге промене затим може постати један од могућих начина превазилажења капиталистичке стварности, односно отварања новог пута ка марксистичкој утопији који ће следити партије европске крајње левице. Бројни аутори процењују да се улазак формално дефинисаног облика ове идеје у званична документа комунистичких партија Медитерана може сматрати почетком настанка еврокомунистичких идеологија (Mandel 2016, 11–34).

Резултати истраживања из области друштвених и хуманистичких наука навели су истраживаче да понуде различите одговоре на питање да ли су, и у којој мери, процеси усложњавања политичких криза у Италији и Француској почетком седамдесетих година допринели повећању популарности комунистичких партија (која је опадала од средине шездесетих година), као и одржању континуитета успона утицаја радничких синдиката (Goldthorpe 1967, 11–37). Убрзо након „нафтног шока” 1973. године, на крајњој европској левици почеле су дебате покренуте питањем да ли

² Процес који се означава појмом „циклус државе благостања” почиње проширивањем социјалних политика, што доводи до повећања популарности и политичког утицаја радничких синдиката и партија крајње левице. Синдикати и њима блиске комунистичке и социјалистичке партије последично долазе у такву политичку позицију из које могу да изнуде још више уступака од влада у виду проширивања социјалних политика, што доводи до обнове циклуса (Sant’Ana 2020, 359–381).

³ Архив Југославије (АЈ), Савез комуниста Југославије (СКЈ), фонд 507, IX, 48/1-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије, 1969.

су последице суочавања друштва у државама Западне Европе са бурним догађајима крајем шездесетих година допринеле мањем побољшању политичке позиције крајње левице барем у истој мери у којој су допринеле брзом развоју нових покрета крајње деснице, али и десног центра. Ово питање било је уско повезано с још увек нерешеном дилемом историје идеја прошлог века – да ли појава еврокомунизма представља коначно остварење старих идеја о прилагођавању партијских идеологија највећих комунистичких партија Западног блока локалним посебностима и новим друштвеним околностима? Или је пак еврокомунизам био само покушај одржања политичке релевантности европске крајње левице која је предосећала да ће њен тадашњи положај једног дана постати неодржив (Filipović 2023, 505–527).

Ипак, извори настали у партијским канцеларијама Савеза комуниста Југославије сведоче да су чланови руководстава највећих комунистичких партија Западне Европе касније проценили да је средина седамдесетих година била време најбржег успона утицаја крајње европске левице након 1949. године, када је дошло до гашења комунистичких демонстрација у Италији и Француској, као и до пораза ЕАМ-а у Грчком грађанском рату.⁴ Током периода који су аутори чланака у француској и италијанској штампи означили као „дугу годину демократског социјализма” у Европи (1974–1976) различити догађаји у земљама Медитерана навели су исте ауторе да говоре о „времену великог ентузијазма” на европској крајњој левици.⁵ У овом периоду дошло је до пада диктатура крајње деснице у Грчкој, Шпанији и Португалу, чиме је окончан готово педесет година дуг циклус успона и пада режима крајње деснице у земљама Медитерана (Evriviades 1979, 162–185; Moss 1973, 324–336). Белешке разговора представника југословенске и италијанске партије сведоче да је повратак грчких и шпанских комуниста на политичку позорницу Грчке и Шпаније, али и у оквиру међународних институција растуће Европске економске заједнице, убрзо покренуо поновно дефинисање и проширивање старих планова Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије о стварању

⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Информације о ставовима КП Италије о Европским интеграцијама, 1973; АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Информације о могућем учешћу КП Грчке на медитеранској конференцији КП Европе, 1974; АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-96, Стенографске белешке разговора с представницима ЦК КП Шпаније, 1975; АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Извештаји о боравку делегације СКЈ на XXII Конгресу КП Француске, 1976.

⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-513, Преводи значајних чланака објављених у партијској штампи КП Италије; АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Извештај о писању партијске штампе КП Француске о Југославији.

различитих међународних иницијатива партија и покрета крајње леве руке на Медитерану и у Западној Европи.⁶

С друге стране, велики изборни успех Комунистичке партије Италије на изборима 1976. године допринео је поновном отварању преговора о сарадњи између комуниста и струје демохришћана окупљене око личности Алда Мора. Све до отмице и убиства Мора 1978. године, италијанска и демохришћанска партија проширивале су оне смернице политичке праксе које су дефинисане као политике „историјског компромиса”, а које су за циљ имале превазилажење политичке кризе стварањем онакве владе левог центра каква би била отворена за блиску сарадњу с Комунистичком партијом Италије, која би заузврат учествовала у дефинисању нових социјалних политика и проширивању овлашћења радничких синдиката (Graziano 1980, 345–368). Током својих честих сусрета, југословенски и италијански комунисти разматрали су идеју да би овакав развој догађаја могао да доведе до сталног успона утицаја италијанских еврокомуниста не само на развој односа и програма других политичких партија и одређивање економских и социјалних политика, већ посредно и на дуге процесе промене друштвене стварности, па би Италија у не тако далекој будућности могла постати „прва социјалистичка земља у капиталистичком свету”.⁷

Према проценама аутора извештаја партијских одељења Савеза комуниста Југославије, политички успеси италијанских комуниста имали су утицаја на одлуку Комунистичке партије Француске да доврши већ одавно започете реформе партијских политика и да формално одреди демократски социјализам (у неформалним излагањима еврокомунизам) као нову партијску идеологију на XXII Конгресу у Сен Денију.⁸ Напослетку, група делегација комунистичких партија Западног блока која се налазила под неформалним вођством Комунистичке партије Италије и Савеза комуниста Југославије остварила је значајне успехе током двогодишњих преговора са делегацијама партија Источне Европе који су пратили припреме за Конференцију радничких партија Европе у Берлину 1976. године, након чега је дошло до поновног зближавања еврокомунистичких партија са совјетском партијом и другим партијама Источног блока.⁹ Упркос опстанку бројних

⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-536-565, Стенографске белешке разговора вођених између делегација СКЈ и КПИ 1974-1976; АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о медитеранским конференцијама, 1974-1978.

⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-571-578, Програми сарадње са КП Италије за 1977. и 1978. годину.

⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Извештаји о боравку делегације СКЈ на XXII Конгресу КП Француске, 1976.

⁹ Архив Југославије (АЈ), Кабинет председника републике (КПР), I-2/68, Извештај о припремама за конференцију радничких партија Европе у Берлину 1976. године.

неслагања између еврокомуниста и руководства партија које су и даље одржавале уверење у универзалну применљивост принципа бољшевичког социјалистичког модела, превазилажење сукоба партија Источног и Западног блока који је почео још 1968. године створило је могућности за даље проширивање сарадње италијанских и југословенских комуниста са многим другим партијама Међународног радничког покрета.¹⁰

Међутим, још док су се еврокомунистичке партије налазиле у оној тачки за коју је касније постало јасно да је представљала зенит успона њиховог утицаја, и док су перцепције руководства еврокомунистичких партија биле окренуте бурним догађајима и политичким кризама на Медитерану и у континенталној Европи, нова конкуренција европској левици почињала је да се формира у финансијском центру Западног блока (Conover 1983, 632–649). Током састанака с представницима Савеза комуниста Југославије 1978. и 1979. године италијански комунисти с извесном мером срдачног подсмеха говорили су да се Сантјаго Кариљо и чланови руководства шпанске партије, која се током политичке транзиције у Шпанији упознала с различитим идејама нових партија и покрета, „непотребно оптерећују некаквим новим конзервативцима у Великој Британији и Америци”, притом наглашавајући да се и левица у овим земљама тешко може сматрати и умереном а камоли марксистичком левицом.¹¹ Истовремено, извештаји о писању француске штампе сведоче да су чланови Комунистичке партије Француске с хумором извештавали да у „новом времену” млади неонацисти у Немачкој и Британији „облаче скупа одела и глуме корпоративне каријеристе”.¹² Током једног од својих годишњих одмора у Југославији представници руководства унутрашње грчке партије саопштили су својим домаћинима да се у Грчкој још нису ни изборили за проширивање социјалних политика по узору на друге земље Западног блока, а да у телима Европске економске заједнице већ има и таквих идеја „великих економских стручњака”, које би, под условом да њихова примена постане замислива, „вратиле Европу у стање које је претходило Другом светском рату”.¹³

¹⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Материјали о припремама медитеранских конференција 1974-1978.

¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Анализе разговора са представницима КПИ о ситуацији на Медитерану, 1977; АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-636-654, Информације о значајним ставовима КПИ, 1978.

¹² Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), Савезни секретаријат за иностране послове (ССИП), Ф-41, Француска, 1980. година, информације о значајним ставовима француских комуниста и социјалиста.

¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, Информације о значајним ставовима КП Грчке, 1976–1978.

Неочекивана брзина политичке експлоатације страхова и амбиција „новог времена” – неолиберализам осваја финансијски центар Западног блока

Наведена запажања еврокомуниста представљају прва и ретка сведочанства о реакцијама чланова највећих партија крајње европске левеце на појаву оних личности и идеја за које на основу података који се налазе у документима Савеза комуниста Југославије можемо претпоставити да се могу довести у везу са покретима Нове деснице и првим предлозима неолибералних економских реформи на тлу континенталне Европе. Поред окупираности брзим и сложеним развојем догађаја који су обележили време политичких криза у државама Западне Европе крајем седамдесетих година, на незаинтересованост руководства комунистичких партија Медитерана за развој нових десничарских идеја у англосаксонском свету могло је утицати и пређашње историјско искуство еврокомуниста. У извесном смислу, брзина ширења утицаја неолибералних покрета показала је нове домете процеса глобализације који тада нису могли бити познати савременицима (Heron 2007, 85–101). Италијански комунисти почетком осамдесетих година присећали су се како је педесетих и шездесетих година многим новим и тада левичарским идејама универзитетских покрета и нових таласа у култури и уметности некада било потребно и по неколико година да „пређу пут” од Калифорније до Северне Италије, одакле су тек онда могле наставити, кроз све гушће културолошке филтере, ка јужним провинцијама.¹⁴ Такође, потребно је имати у виду да је на касно суочавање европске крајње левеце на појаву нових сила на десници могао утицати и сам начин на који су неолибералне идеје настајале и постепено постајале дефинишући фактори нових програма на све сложенијој политичкој позорници током оног времена које су каснији истраживачи означили као „кризу државе благостања” (Andry 2019, 94–113; Moran 1988, 379–417).

Резултати научних истраживања неолибералних покрета указују да су се многе идеје Нове деснице постепено развијале у уским круговима академске, финансијске и политичке елите, па тек затим постале дефинишући чиниоци нових идеологија десничарских покрета, да би тек напослетку одиграле пресудну улогу у стварању неолибералног економског модела. Према проценама британских истраживача тачеризма, пресудну улогу у првобитном развоју идеја нових конзервативаца одиграли су представници новог „савеза елита” и више средње класе који су покушавали да артикулишу силе реакције на велике друштвене и културне промене педесетих и шездесетих година, да би касније, у периоду „омасовљавања” неолибе-

¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-656-688, Анализа преписке са представницима и партијским телима КПИ, 1980.

ралних покрета, најважнија друштвена снага нових покрета постали они радници који су се у време политичких криза државе благостања нашли на путу класне промоције у средњокласне потрошаче, односно „радници који су желели да постану јапији” (Letwin 1992, 114–129; Boyle 1988, 301–324). Још почетком шездесетих година, током дебата о промени начина гласања услед претпостављеног „пробуржожења” радничке класе вођених између група британских социолога окупљених око Џона Голдторпа (John Goldthorpe) и Ивора Крејва (Ivor Crewe), настала је идеја о два могућа сценарија развоја идеолошких провенијенција радничке класе у случају проширивања социјалних политика. Док су Крејв и његови сарадници веровали да ће радничка класа прихватити културне обрасце и идеолошка уверења средње класе и тако напоследку гласати против свог класног интереса, Голдторп и коаутори „Утицајног радника” (Affluent Worker) претпоставили су да ће се образовани радници с више слободног времена успешније посветити проширивању својих права, док ће им финансијска сигурност омогућити бољу позицију у преговорима са послодавцима (Goldthorpe 1967, 11–37; Crawe 1987, 620–638).

Двадесет година касније, у својим текстовима насталим током политичке транзиције у Шпанији Сантјаго Карилхо истакао је тезу да ће управо од смера развоја политичке воље „нове средње класе” у финансијском центру света зависити испуњење еврокомунистичке претпоставке о преласку економских модела и социјалних политика „државе благостања” у структуре будућих социјалистичких система. Карилхо је проценио да ће о коначном исходу одлучити оне околности које ће учинити бивше пролетере у страху од повратка у некадашњи положај имуним или пак подложним оној политичкој пропаганди бранитеља интереса крупног капитала која ће свакако настојати да прикаже социјалне политике „државе благостања” као непотребан издатак и неуспешан експеримент, док ће преувеличавати симптоме „болести која не постоји”, односно политичких криза и друштвених тензија у земљама Западног блока након бурних догађаја који су обележили шездесете и седамдесете године (Carrillo 1978, 11–26; Augustin 2024, 20–38). Током састанака са представницима Савеза комуниста Југославије крајем седамдесетих година италијански комунисти говорили су о томе како државне администрације, али и различите нове партије, како крајње деснице тако и десног центра, у Немачкој, Француској, Великој Британији и САД, у напорима да представе друштвене тензије у својим земљама као „опасније него што заиста јесу”, користе дефинишуће особине „оловних година” (*anni di piombo*) у Италији (1968–1984), као што су тероризам, насилни обрачуни организација крајње деснице и левице, организовани криминал, отмице и убиства јавних личности итд.¹⁵ Потреб-

¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-636-654, Информације о значајним ставовима КПИ, 1978.

но је поменути да каснија истраживања француског социолога Микијелија (*Laurent Mucchielli*) показују да је у Француској у време „моралне панике” због претпостављеног пораста стопе криминала, односно управо у време Митеранове друге кохабитационе администрације и првих неолибералних реформи, заправо дошло до смањивања свих параметара којима се може мерити интензитет криминала и насиља, осим у случају крађе, и то крађе оних предмета за које се може сматрати да су тада представљали статусне симболе (Mucchielli 2001; Mucchielli 2010, 64–67).

Белешке разговора вођених током сусрета делегација југословенске и италијанске партије показују да су поједини италијански комунисти нове тенденције усмеравања политичке пропаганде према страху од оних појава које су, према њиховим проценама, и у време политичких криза крајем седамдесетих, „у Италији чиниле део свакодневног живота, али у Западној Немачкој тек поједине инциденте”, доводили у везу с новим идејама британских конзервативаца, који „сваки друштвени проблем чије постојање признају” објашњавају неефикасношћу државне администрације, „неморалним” садржајем у медијима и просветним програмима, као и комплексношћу политичке ситуације у којој „синдикати држе владе као таоце”.¹⁶ Ипак, материјали које су партијска тела Савеза комуниста Југославије још увек редовно добијала од Комунистичке партије Италије сведоче да италијански комунисти у тренутку када су почели да примећену појаву „моралне панике” у земљама Западне Европе доводе у везу с критикама социјалних политика, које су све чешће бивале представљене као узроци „декадентних тенденција” друштава земаља Западне Европе, још увек нису сматрали вероватним да би захтеви за укидањем политика „државе благостања” могли наићи на ширу подршку јавности већине држава Западног блока у блиској будућности.¹⁷ Чак и почетком осамдесетих година, када су говорили о новим страховима које су везивали за неуспех политика детанта, совјетску интервенцију у Авганистану и начин медијског извештавања о појави првих смртних случајева изазваних ХИВ-ом, италијански комунисти нису напуштали старе претпоставке да експлоатација феномена „новог времена страха” у сврхе политичке пропаганде неће брзо ни лако моћи да превазиђе „невидљиве баријере” које су делиле трансатлантски центар капитала у Западном блоку и државе континенталне Европе, а нарочито оне замишљене границе које деле друштва Медитерана од остатка континента.¹⁸

¹⁶ АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о медитеранским конференцијама, 1974-1978.

¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Анализа преписке са партијским телима и представницима КПИ 1977–1979.

¹⁸ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Информације о ставовима и активностима КП Италије.

Тек годинама касније, бивши чланови Комунистичке партије Италије поставили су питање да ли је и у којој мери, током формирања планова о проширивању утицаја партија крајње левице у институцијама Европске економске заједнице, Берлингуерово руководство занемарило своје некадашње процене да чак и многи левичари у Западној Немачкој и Британији све чешће пропуштају да нагласе постојање разлика између италијанских комуниста и бројних терористичких организација Нове левице (Orsini 2011, 129–136). Крајем 1980. године један од аутора текстова у партијским листовима Комунистичке партије Италије закључио је да, док поједини италијански комунисти, анархисти и представници покрета Нове левице већ десет година учествују у циклусима крвне освете, како једни против других тако и против десничарских терориста, британски тачеристи говоре о напорима своје полиције да разбије локалне демонстрације синдиката и навијачких група као да је у питању „последњи подвиг за освајање светског мира”, а да се сиромашна предграђа у Северној Енглеској и Ирској и даље у видљивијој мери не разликују од оних у Јужној Италији.¹⁹ Такође, бивши италијански комунисти касније су покушавали да одговоре на питање да ли су и сами допринели ширењу страха „новог времена” у земљама Западне Европе и САД својим држањем током догађаја који су уследили након отмице и убиства Алда Мора 1978. године (Dragišić 2013, 351–368). Дипломатски представници Југославије у Италији тек две године након ових догађаја проценили су да је италијанска партија два пута допринела обнављању „црвеног страха” на Западу – први пут када је започела преговоре са Мором о сарадњи са владом, а други пут када је покренула међународну кампању левичарских партија и покрета против оних који су формално прихватили одговорност за нестанак личности, која је покренула питање „историјског компромиса” италијанских демохришћана и комуниста.²⁰

Почетак времена неолибералних и социјалистичких влада – слабљење утицаја партија крајње левице у Европи

Непуних годину дана након смрти Алда Мора у мају 1978. године аутори извештаја Одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије проценили су да на истрајност италијанских комуниста у, сада већ углавном неуспешним, покушајима да прошире међународни утицај

¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-656-675, Информације о писању партијске штампе КП Италије, 1980-1981.

²⁰ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Информације о ставовима и активностима КП Италије.

своје партије, поред осталих фактора, извесног утицаја има и потреба чланова руководства да на овај начин надоместе престиж који је партија изгубила у земљи након удаљавања од демохришћана и постепеног сужавања преосталих простора за сарадњу између италијанских влада и Комунистичке партије Италије.²¹ Већ почетком 1980. године италијанска партија је „демонстративно али касно” напустила оне политике које је раније непрестано допуњавала у циљу постизања коначног „историјског компромиса” с демохришћанском партијом, што су југословенски комунисти оценили као прећутно прихватање новог компромиса од стране италијанских комуниста, овај пут у циљу приближавања мањим партијама и покретима на крајњој италијанској и европској левици, али и комунистичким партијама Источног блока и источне Азије.²² Ипак, приликом сусрета с представницима југословенске и других партија некадашње „реформистичке групе” током 1979. и 1980. године италијански комунисти сами су говорили о томе како у институцијама Европске економске заједнице наилазе на непремостиву препреку коју чини све видљивије скретање водећих партија централне и северне Европе у десну страну идеолошког спектра, док на италијанској левици осећају све већи притисак растућег утицаја социјалиста.²³ Према проценама југословенских аналитичара, једини смер у коме је Комунистичка партија Италије могла да оствари извесне успехе које би могла приказати италијанској и европској левици била је сарадња комунистичких партија Медитерана, што је значило враћање плановима које су италијански комунисти раније развијали заједно са Савезом комуниста Југославије, и у чијој су реализацији две партије имале релативног успеха, а чак је и опстанак овог последњег домена у коме је италијанска партија могла остварити неке резултате у погледу обнове изгубљеног престижа зависио од снаге отпора који шпански и грчки комунисти могу пружити феномену који су сами описивали као „долазећу социјалистичку плиму”.²⁴

Анализирани извори указују да чак ни видљиво опадање популарности и утицаја еврокомунистичких партија није непосредно допринело почетку постепеног нестајања самоуверености с којом је крајња медитеранска левица гледала на потенцијалну политичку конкуренцију која се може фор-

²¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

²² АЈ, СКЈ, 48/І-590-633, Информације о контактима делегација и представника СКЈ и КПИ 1980-1981.

²³ АЈ, СКЈ, 507-ІХ, 48/І-572-633, Анализа преписке са партијским телима и представницима КПИ 1977-1979.

²⁴ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Информације о ставовима и активностима КП Италије.

мирати из нових десничарских покрета, али су, с друге стране, били веома забринути успоном утицаја социјалистичких партија на Медитерану. Аутори извештаја партијских институција Савеза комуниста већ почетком осамдесетих претпоставили су да је прелаз из „времена великог ентузијазма”, које је пратило успехе еврокомунистичких партија 1974-1976. године, у „време дефетизма” и постепеног опадања утицаја највећих партија крајње европске левице, био до те мере неочекиван да руководства ових партија нису ни стигла да примете колико брзо губе контролу над догађајима који су одређивали њихову политичку позицију, све до тренутка када су се еврокомунисти већ нашли изван токова развоја нових политика својих држава и Европске економске заједнице.²⁵ На сличан начин југословенски и италијански комунисти описивали су постепено нестајање политичког значаја комунистичких партија у Шпанији и Грчкој током процеса политичке транзиције, закључивши да су југословенска и италијанска партија уложиле највећа финансијска средства у процесе проширивања сарадње марксистичких партија Медитерана управо у тренутку када су грчки и шпански комунисти почињали да губе чак и онакав положај за који су до тада веровали да се може само побољшавати.²⁶ Током својих последњих разговора с Јосипом Брозом Титом Сантјаго Кариљо говорио је о страховима да ће се, уколико се слабење еврокомуниста и јачање социјалиста настави, шпанска и грчка партија „потпуно утопити” у старе социјалистичке партије и њима блиске нове покрете, за чију је популарност претпоставио да ће расти у оној мери у којој у Грчкој и Шпанији буде нестајао страх од повратка крајње деснице на власт.²⁷ Након неуспешног покушаја државног удара од стране снага крајње деснице у Шпанији 1981. године (Shubert 2022, 529–542), чланови партијских одељења Савеза комуниста Југославије присећали су се како је Кариљо још пре првих избора након Франкове смрти и повратка партијског руководства у Шпанију предвидео да ће смањивање утицаја крајње деснице бити праћено опадањем популарности крајње левице, док ће пажњу јавности привлачити они сукоби у центру политичког спектра које социјалисти буду водили против реформисаних франкиста око све мање видљивих разлика у вредностима, идејама и политичким програмима.²⁸

²⁵ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о медитеранским конференцијама, 1974-1978.

²⁶ АЈ, КПР, I-3-a/110-18, Пријем генералног секретара КПШ, Сантјаго Кариља, код Јосипа Броза Тита, 1978.

²⁷ АЈ, КПР, I-3-a/110-13-16, Анализе разговора вођених током посета С. Кариља, 1974-1977.

²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-121-158, Извештаји о развоју сарадње са Комунистичком партијом Шпаније.

Резултати каснијих истраживања указују да су социјалисти у Шпанији, Италији и Француској, за разлику од комуниста, барем у извесној мери проценили да је долазак на власт администрација Маргарет Тачер у Великој Британији 1979. године и Роналда Регана у Сједињеним Америчким Државама 1980. године представљао почетак новог периода у развоју међународних односа, али и економских модела држава Западног блока (Kiely 2018, 129–150; Appel 2016, 313–331). Чланови различитих партијских одељења југословенске партије такође су приметили, иако још нису разумели каснији значај процена које су оценили као довољно битне да их забележе у својим извештајима, да су представници социјалистичких партија Медитерана у саопштењима поводом изборних успеха првих политички значајних неолибералних покрета говорили и о сличностима и уоченој блискости чланова нових влада, као и да су критиковали најављене економске реформе.²⁹ Сличне процене нису забележене у случају еврокомуниста, од којих су неки и сами касније признали да тада уопште нису сматрали замисливим промене које ће постати видљиве у већини држава Западног блока током наредних неколико година (Filipović 2023, 399–412), док извештаји југословенских дипломатских представника у Италији и Француској указују да се реакције комуниста на резултате избора у Великој Британији и САД 1979-1980. године нису биле у значајној мери различите од уобичајених реакција комунистичких партија Европе на успехе деснице у свету.³⁰ Аутори каснијих истраживања тачеризма сведоче да су неолибералне реформе у Великој Британији на самом почетку последње деценије Хладног рата биле још спорије и неприметније него што је то био случај у Сједињеним Америчким Државама, где се, према проценама аутора историјских студија о америчким синдикатима, први значајнији отпори најављеним реформама радног законодавства који нису долазили из универзитетских кругова и структура демократске партије појављују тек месецима након Реганове победе на изборима. Поред спорог и дискутабилно тактичног спровођења првих неолибералних реформи, на касно учовање могућих трајних последица догађаја у Великој Британији и САД од стране еврокомунистичких партија могла је имати утицаја и чињеница да су еврокомунисти, према сведочењима самих чланова тадашњих руководства италијанске и француске партије, бивали све успешније потискивани из

²⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о сарадњи са комунистичким и социјалистичким синдикатима у Француској 1977-1978.

³⁰ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. година, информације о значајним ставовима француских комуниста и социјалиста; ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Информације о ставовима и активностима КП Италије.

главних токова политичких збивања у Италији и Француској, али и из токова дешавања у међународним институцијама Европске економске заједнице. С друге стране, социјалисти су се, према проценама југословенских аналитичара, већ деценијама, а нарочито током времена политичке кризе седамдесетих година прошлог века, „кретали око кругова моћи”.³¹

Већ током догађаја који су касније постали симболи тада већ постепено опадајућег утицаја еврокомунистичких партија, попут самита у Мадриду 1977. године и обнове преговора Берлингуера и Мора 1978. године, социјалистичке партије Италије и Француске започеле су серију политичких успеха који су симболично крунисани избором социјалиста Сандра Пертинија (*Alessandro Pertini*) за председника Италије и, неколико година касније, Франсоа Митерана (*François Mitterrand*) за председника Француске (Andelman 1982, 37–51). Еврокомунисти су све до почетка осамдесетих година учествовали у делимично успешним, али веома сложеним и дугим преговорима о проширивању сарадње са социјалистичким партијама, при чему су се неретко обраћали за помоћ југословенским комунистима који су, поред посредовања у преговорима, организовали различите врсте скупова и заједничких годишњих одмора комунистичких и социјалистичких партија и синдиката у Југославији, као и финансирали организацију Медитеранских конференција левичарских партија и покрета.³² Ипак, крајем 1979. године аутори извештаја партијских одељења Савеза комуниста Југославије проценили су да ће социјалисти у Италији и Француској тенденциозно одуговлачити преговоре с еврокомунистима, притом користећи ове преговоре у напорима да изнуде уступке од својих центристичких супарника, демохришћанских и деголистичких фракција, и опортунистички прихватити само оне компромисе који ће оштетити престиж комунистичких партија или у оквирима страначких односа највећих политичких партија или пак у перцепцијама бирачког тела крајње левице, које су социјалисти покушавали да преузму. Почетком осамдесетих година чланови Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије приметили су да италијански и француски социјалисти, у намерама да учврсте свој политички положај, стварају нове програме који за циљ имају борбу против неолибералних реформи у континенталној Европи, што еврокомунисти пропуштају да учине.³³ Савременици тада нису могли знати да се налазе на

³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новим ставовима КП Француске 1972; АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Информације о ставовима КП Италије о Европским интеграцијама, 1973.

³² АЈ, ССРПЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о медитеранским конференцијама, 1974-1978.

³³ АЈ, СКЈ, 48/I-633-688, Информације о контактима делегација и представника СКЈ и КПИ, 1980-1981.

почетку времена које ће бити обележено сложеним и променљивим сукобима и компромисима неолибералних и социјалистичких партија и влада у државама Западног блока, а које ће се завршити тако што ће управо социјалистичке владе, водећи острашћену кампању против неолиберализма, прихватити да спроведу неке од првих неолибералних реформи у Италији и Француској (Vantresca 2022, 31–47).

*„Нећемо бранити садашњи капитализам
у страху од будућег!” –
неуспех планова о стварању међународне иницијативе
крајње левице у циљу отпора неолиберализму*

Проширивању утицаја социјалистичких партија крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века барем у извесној мери је допринело формално укључивање борбе против неолибералних реформи у политичке програме и оштрина реторике која је често пратила одсуство одлучности у пракси током сукоба с новим снагама деснице, о чијим су идејама и намерама, а нарочито о размерама реформистичких планова, еврокомунисти, попут бројних других савременика, и даље имали врло магловите представе. Последишно, социјалистичке партије земаља Медитерана предводиле су прве, и углавном неуспешне, покушаје стварања међународних иницијатива у циљу отпора неолиберализму у континенталној Европи, док су се руководства највећих партија крајње европске левице налазила у дилеми да ли у овим иницијативама треба уопште учествовати (Ross 1983, 71–92). Управо ће питање сарадње с другим левичарским партијама и покретима у циљу отпора „преливању” неолибералних трендова из финансијског центра ка медитеранској периферији Западног блока постати један од повода удаљавања италијанских и француских комуниста, које ће означити почетак постепеног нестајања „реформистичке групе” марксистичких партија Европе са историјске позорнице.³⁴

Извештаји југословенских дипломатских представника у Француској сведоче да је крајем 1980. године дошло до дебате економских стручњака која је привукла пажњу значајног дела француске јавности, а у коју су се убрзо укључили и бројни чланови институција Европске економске заједнице.³⁵ Француски економисти блиски ставовима Милтона Фридмана и

³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-565-688, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, 1977-1979; АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-290-356, Информације о развоју сарадње са КПФ, 1977-1979.

³⁵ Документа партијских одељења Савеза комуниста Југославије сведоче да су француски комунисти само неколико година раније, током конференције

Фридриха Хајека проценили су да растући трошкови одржавања социјалних политика у европским земљама постају све непотребнији услед технолошке модернизације и глобализације тржишта, док очување субвенционистичких политика спречава велике компаније у Француској да интеграцијом ситних и средњих предузећа постану конкурентнија мултинационалним корпорацијама за које су приметили да се формирају у САД и Великој Британији током последњих година. С друге стране, економисти који су стали у одбрану кејнзијанских политика претпоставили су да би смањивање субвенција и социјалних политика само заменило државни утицај на тржишту монополама мултинационалних корпорација, док би повећање друштвених неједнакости и смањивање потрошачке моћи средње и радничке класе оштетило француску производњу у много већој мери него што би се десило након примене истих економских реформи у земљама тзв. „англосаксонског” света.³⁶ За разлику од француских социјалиста, који су се убрзо након почетка дебате укључили на страни оних економских стручњака који су стали у одбрану политика „државе благостања”, француски комунисти не само да су одбили да учествују у расправама о економским моделима капиталистичких држава већ су оштро протестовали против одлуке социјалиста и других партија француске левице да то чине. Држање већине левичарских партија у Француској, али и у институцијама Европске економске заједнице, француски комунисти су означили као „очајничко посезање за јефтиним политичким понима”, наглашавајући став да само учешће у наведеној и сличним дебатама нужно доводи до релативизације основних марксистичких принципа. Саопштење Жоржа Маршеа и руководства Комунистичке партије Француске овим поводом завршено је касније познатим речима „ми нећемо бранити садашњи капитализам у страху од будућег”, а став француских комуниста убрзо су подржале све партије Источног блока, али и југословенска партија, што је изазвало негодовање италијанских и шпанских комуниста, који се нису надали да ће се Савез комуниста Југославије у поделама партија европске крајње левице поново наћи у истом табору са совјетском партијом.³⁷

радничких партија Европе у Берлину 1976. године, изразили веома афирмативне ставове према учешћу других марксистичких партија у раду институција Европске економске заједнице. Међутим, француска партија почела је да мења своје ставове о овом питању већ крајем седамдесетих година, дакле још пре почетка неолибералних реформи и много пре него што су институције Европске економске заједнице почеле да промовишу ове реформе (АЈ, КПР, 1-2/68, Информације о разговорима вођеним на конференцији РП Европе у Берлину; АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-338, Извештај о ставовима КПФ о европским интеграцијама, 1978).

³⁶ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, О предлозима економских реформи у Француској.

³⁷ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима француских комуниста и социјалиста.

Неколико месеци касније у француској дневној штампи појавили су се први текстови који су говорили о састанцима француских социјалиста и италијанских комуниста током којих се разговарало о сарадњи у циљу отпора „реформистичким” (неолибералним) тенденцијама у Француској и Италији, али и у међународним телима Европске економске заједнице. Комунистичка партија Француске најавила је да ће, у циљу одговора на активности италијанских комуниста и француских социјалиста, организовати серију посета Жоржа Маршеа и делегације француских комуниста оним земљама у којима су „још увек видљиви злочини капитализма”, као и земљама у којима су на власти оне комунистичке партије које су подржале француску партију у напорима да задржи „бескомпромисан став о одбијању дебате о тривијалним разликама” капиталистичких система.³⁸ Чланови одељења за међународне односе проценили су да је расправа о учешћу марксистичких партија у иницијативама против неолибералних економских реформи постала само повод спознаје и испољавања оних анимозитета италијанских и француских комуниста који су опстали кроз године политичких успеха италијанске и француске партије, да би се увећали током периода када су се две највеће партије крајње левице у Европи суочавале с периодом стагнације и постепеног опадања свог утицаја.³⁹ Истовремено, југословенским комунистима није промакло ни да су грчка и шпанска партија током периода опадања свог утицаја, формално и даље подржавајући ставове италијанске партије, одлучиле да се готово неопажено повуку из расправе о формирању међународних иницијатива марксистичких партија Европе у циљу отпора неолибералним реформама.⁴⁰

Југословенски дипломатски представници у Италији и Француској у својим извештајима нарочито су нагласили утицај који потреба за одржањем старих, односно потрага за новим дефинишућим особинама политичких идентитета две партије може имати на наведене процесе. Према овим претпоставкама, чланови руководства италијанске партије, под притиском социјалиста, нових покрета на левици и оних унутрашњих структура Комунистичке партије Италије које су захтевале даље реформе партијских политика и праксе, покушавали су да одрже привид своје некадашње спремности на сарадњу с другим партијама, сигурности у снагу своје позиције у земљи с којом је ентузијазам према проширивању овакве сарадње био уско повезан, као и присуства међународног утицаја какав су

³⁸ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о писању француске штампе.

³⁹ АЈ, СКЈ, 48/І-633-688, Информације о контактима делегација и представника СКЈ и КПИ, 1980-1981.

⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-ІХ, 122/І-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, 1978-1980.

италијански комунисти имали током претходних година.⁴¹ С друге стране, француски комунисти покушавали су да очувају слику најрадикалније и најодлучније партије европске крајње левице, која доследније одбија да у своју политичку праксу унесе оне чиниоце који би могли указивати на сличности са „буржоаским” партијама него што то чине партије које су на власти у државама Источног блока, и која одбијањем разговора о разликама капиталистичких система који одбацују или задржавају социјалне политике и економске моделе времена „државе благостања” покушава да задржи подршку и изрази незадовољство оних „невидљивих” појединаца и група које су остале на маргинама друштва током периода који је Хобсбаум назвао „тридесет славних година”. Југословенски дипломатски представници у Паризу проценили су да Маршеово руководство својим држањем само потврђује раније претпоставке италијанских и југословенских комуниста да се француска партија враћа на стање које је претходило сукобу са совјетском партијом и почецима реформи партијских политика 1968. године, док остаје неизвесно да ли су југословенски представници у Француској знали да о њиховим извештајима у Београду више не дискутују исти чланови Одељења за међународне односе који су учествовали у наведеним разговорима с италијанским комунистима.⁴²

Једна од првих земаља коју је Жорж Марше најавио да ће посетити била је Југославија, а југословенска партија је убрзо понудила Комунистичкој партији Француске разговоре о проширивању сарадње, који су укључивали и могућност финансирања студијских посета француских комуниста од стране југословенских државних и партијских институција, али и објављивања публикација о југословенском социјалистичком моделу.⁴³ Међу-

⁴¹ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-61, Италија, 1980. година, Информације о значајним ставовима КП Италије; ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, О предлозима економских реформи у Француској.

⁴² Југословенски дипломатски представници у Француској примали су копије извештаја Одељења за међународне односе и везе. Међутим, у исто време док југословенски дипломатски представници у Француској у својим изјавама осуђују радикализам Маршеа и феномен који је француска штампа осудила као „рестаљинизацију” КПФ 1980. године, чланови Одељења за међународне односе и везе давали су веома афирмативне оцене Маршеових политика, што нису чинили током већег дела претходне деценије. У међувремену, поред промене партијских политика СКЈ, дошло је до неколико значајних кадровских реконструкција самог Одељења за међународне односе и везе (ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима француских комуниста и социјалиста; АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-290-356, Информације о развоју сарадње са КПФ, 1977-1979).

⁴³ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, О предлозима економских реформи у Француској.

тим, потребно је запазити да је у извештајима партијских тела југословенске партије посебно наглашено да ће приоритет имати оне публикације француских комуниста које говоре о доследности југословенске партије у борби против „западног империјализма”, против оних културних тековина које се могу довести у везу са дегенеративним тенденцијама потрошачких друштава, као и о борби за очување револуционарних тековина, на основу чега су нови реформисти у италијанској партији касније поставили питање да ли Југословени желе да нагласе управо оне вредности од којих су одустали. Десет година раније, југословенски комунисти понудили су да финансирају објављивање различитих дела француских комуниста која су говорила о совјетској интервенцији у Чехословачкој, о унутрашњој демократизацији у Југославији, с посебним критичким освртом на проблеме југословенског друштва, између осталог и на растуће друштвене неједнакости,⁴⁴ притом наглашавајући да је усавршавање кроз самокритику један од основних принципа по којима се демократско-социјалистичке партије разликују од партија Источног блока.⁴⁵

Приближавање југословенских комуниста француској партији, а удаљавање од италијанске партије постало је још јасније након што је, почетком 1981. године, Савез комуниста Југославије упутио срдачну подршку члановима партијске омладине Комунистичке партије Француске, који су тражили да партијско руководство одустане од појединих реформи које су одређене током процеса дефинисања нове еврокомунистичке идеологије француских комуниста, што је уједно био догађај који ће италијански комунисти касније означити као почетак оних унутрашњих промена у француској партији које су назвали „уводним корацама Маршеовог стаљинистичког пуча”.⁴⁶ На основу свега наведеног, може се закључити да, већ само неколико месеци након смрти Јосипа Броза Тита, савременицима постају видљиве неке последице дугих процеса напуштања истих оних политика југословенске државе и партије које су допринеле зближавању Савеза комуниста Југославије и будућих еврокомунистичких партија крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XX века (Bešlin 2022; Dragišić 2022; Dimitrijević 2024). Већ крајем седамдесетих година поједини представници нове генерације италијанских еврокомуниста, који су веровали да Берлин-

⁴⁴ О значају наведеног, али и других питања која су обележила расправе француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу, (Filipović 2024, 147–171.)

⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Извештај о унутрашњем развоју у Комунистичкој партији Француске, 2. 5. 1969.

⁴⁶ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. година, Информације о значајним ставовима француских комуниста и социјалиста; АЈ, СКЈ, 48/I-598-632, Анализе значајних текстова у партијској штампи КП Италије.

гуерово руководство више не спроводи реформе партијских политика довољном брзином и с ранијим ентузијазмом, критиковали су смер којим је развој партијске идеологије југословенских комуниста кренуо након 1972. и 1974. године, а за који су веровали да ће југословенску партију вратити на стање у коме се налазила пре дефинисања оних програма демократизације, децентрализације и транспарентности који су усвојени на VIII Конгресу Савеза комуниста Југославије у децембру 1964. године.⁴⁷

Постепеним удаљавањем југословенске партије из токова развоја односа и идеологија партија крајње европске левнице Комунистичка партија Италије изгубила је раније стално присутни извор финансијске подршке и стабилан ослонац проширивања свог утицаја међу партијама и покретима Медитеранске левнице, држава покрета Несврстаних и Међународног радничког покрета. Брзо испољавање дуго прикривених тензија и дубоких неслагања руководства италијанске и француске партије, као и слабљење утицаја грчке и шпанске партије, оставило је италијанске комунисте усамљеним у покушајима формирања велике међународне иницијативе партија крајње европске левнице у циљу отпора процесима преливања неолибералних економских политика на тло континенталне Европе. Последња политички значајна еврокомунистичка партија била је принуђена да се окрене сарадњи с медитеранским социјалистима у напорима да заустави или барем ублажи спровођење економских реформи које су тада, према сведочењима италијанских комуниста, изгледале све неизбежније, а које ће напослетку окончати време „државе благостања” у Европи. Италијански и француски социјалисти касније ће се показати као непоуздани савезници у борби против растуће политичке и финансијске моћи неолибералних партија, о којима су италијански комунисти говорили с потцењивањем и хумором само неколико година раније, демонстрирајући тако до које мере велики делови европске крајње левнице нису били свесни брзине којом је нова десничарска конкуренција вршила експлоатацију нових геополитичких околности и последица друштвених промена. Комунистичка партија Италије наставила је да губи утицај све док средином деведесетих година није готово неприметно нестала с историјске позорнице, попут грчких и шпанских еврокомуниста. На крају су раднички синдикати у Британији, Француској и Италији пружили последње и најоштрије отпоре неолибералним реформама у државама Западног блока, и истовремено узели улогу последњих значајних политичких и друштвених снага које су следиле идеологије, или барем очувале основне вредности и идеје крајње европске левнице XX века.

⁴⁷ ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-61, Италија, 1980. година, Извештаји о значајним ставовима КПИ.

Reference

- Andelman, David A. 1982. "Struggle over Western Europe". *Foreign Policy* 49 (1): 37–51. <https://doi.org/10.2307/1148486>
- Andry, Aurelie. 2019. "Social Europe", in the long 1970-The story of a defeat. Florence: European University Institute.
- Appel, Hilary and Mitchell A. Orenstein "Why did Neoliberalism Triumph and Endure in the Post-Communist World?". *Comparative Politics* 48 (3): 313–331. <https://doi.org/10.5129/001041516818254419>
- Augustin, Oscar Garcia. 2024. "Podemos, Sumar and the return of the Eurocommunism: the real, the radical and the populist left". *Soundings* 86 (1): 20–38.
- Bešlin, Milivoj. 2022. *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Boyle, Nicolas. 1998. "Understanding Thatcherism". *New Blackfriars* 69 (3): 307–324.
- Brewer, Mark D. and Jeffrey Stonecash. 2015. "The Threats of Communism, Socialism and Redistribution". In *Polarization ant the Politics of Personal Responsibility*, 91–109. Oxford: OUP.
- Carrillo, Santiago. 1978. *Eurocommunism and the State*. Westport: Lawrence Hill and Co.
- Conover, Pamela Johnstone. 1983. "The Mobilization of the New Right: A Test of Various Explanations". *The Western Political Quarterly* 36 (4): 632–649. <https://doi.org/10.1177/106591298303600413>
- Crewe, Ivor. 1986. "On the Death and Ressurrection od Class Voting". *Political Studies* 34 (1): 620-638.
- Dimitrijević, Bojan i Luka Filipović. 2024. *Anarholiberalizam: Ideologija i služba 1967-1985*. Beograd: Arhipelag.
- Dragišić, Petar. 2013. „Jugoslovenski izvori o otmici i ubistvu Alda Mora”. *Tokovi istorije* 21 (1): 351-368.
- Dragišić, Petar. 2023. "The Yugoslav Perspective on Eurocommunism in the second half of the 1970s". *Balkanica* 53 (1): 301–317. <https://doi.org/10.2298/BALC2253301D>
- Evriviades, Marios L. 1979. "Greece After Dictatorship". *Current History* 77 (3): 162 – 185. <https://doi.org/10.1525/curh.1979.77.451.162>
- Filipović, Luka. 2023. *Evrokomunizam i Jugoslavija 1968–1980*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Filipović, Luka. 2024. „Između bliskog i nepoznatog: jugoslovenski socijalistički model u debatama francuskih komunista nakon studentskih pobuna 1968. godine”. *Tokovi istorije* 32 (1) 147–171. <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.1.fi.1.147-171>
- Goldthorpe, John H. 1967. "The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings". *Sociology* 1 (1): 11–37.
- Graziano, Luigi. 1980. "The Historic Compromise and Constitutional Democracy: Towards a "New Democracy"?"". *International Political Science Review* 1 (3): 345–368. <https://doi.org/10.1177/019251218000100306>
- Heron, Taitu. 2007. "Globalization, Neoliberalism and the Exercise of Human Agency". *International Journal of Politics, Culture and Society* 20 (1): 85–101. <https://doi.org/10.1007/s10767-007-9019-z>

- Kiely, Ray. 2018. *The Neoliberal Paradox*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Letwin, Shirley Robin. 1992. *The Anatomy of Thatcherism*. London: Fontana.
- Mandel, Ernest. 2016. *From Stalinism to Eurocommunism*. London: Verso publishing.
- Moran, Michael. 1988. "Crisis of the Welfare State". *British Journal of Political Science* 18 (1), 379–417. <https://doi.org/10.1017/S0007123400005172>
- Moss, Robert. 1973. "Spain after Franco". *The World Today* 29 (8): 324–336.
- Mucchielli, Laurent. 2001. *Violences et insécurité. Fantômes et réalités dans le débat français*. Paris: La Découverte.
- Mucchielli, Laurent. 2010. "Notre société est-elle plus violente?". *Les Grands Dossiers des Sciences Humaines* 18 (1): 64–67.
- Orsini, Alessandro. 2011. *Anatomy of the Red Brigades: The Religious Mind-set of Modern Terrorists*. New York: Cornell University Press.
- Pons, Silvio. 2010. "The Rise and Fall of Eurocommunism". In *The Cambridge History of Cold War*, Vol.3, edited by M. P. Leffler and O. A. Westad, 45–65. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, George. 1983. "The Dilemmas of Communism in Mitterand's France". *New Political Science* 4 (2), 71–92. <https://doi.org/10.1080/07393148308429584>
- Sant'Ana, Andre A. and Leondardo Weller, 2020. "The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality". *Comparative Politics* 52 (3): 359–381. <https://doi.org/10.5129/001041519X15615651139989>
- Shubert, Adrian. 1984. "The Military Threat to Spanish Democracy: A Historical Perspective". *Armed Forces and Society* 10 (4): 529–542. <https://doi.org/10.1177/0095327X8401000403>
- Vantresca, Roberto. 2022. "Neoliberal Thinkers and European Integration in the 1980s and 1990s". *Contemporary European History* 31 (1): 31–47. <https://doi.org/10.1017/S0960777321000199>

Luka Filipović

Institute for Contemporary History, Belgrade
filipovic.luka95@gmail.com

*Beginning of the End in Contemporary Perceptions
– The Case of Debates Waged by the Last Politically Significant
Western European Far-Left Parties
over Neoliberal Reforms (1979–1981)*

An analysis of the archival sources indicates that numerous contemporaries on the European far-left failed to recognize neoliberal strives as a growing threat to their political influence. The leaderships of Eurocommunist parties, including that of the League of Communists of Yugoslavia, formed diverse and often opposing attitudes towards the question of whether or not the Eu-

ropean far-left parties should form an international initiative in order to slow down the approaching tide of neoliberal reforms. In some cases, such as that of the Communist Party of Italy, contemporary leftists severely underestimated the swiftness with which neoliberalism was able to gain popularity through the political exploitation of fears and reactions towards the new age phenomenon, as well as the newly articulated consumptionist aspirations of the welfare-state middle class. In other cases, most notably within the Communist Party of France, radical leftists refused to engage in debates on neoliberal trends, judging that such engagement would contribute to the relativization of the Marxist cause by imposing a distinction between more or less acceptable forms of capitalism, as well as by overshadowing the boundary between the communists and their socialist competitors. The League of Communists of Yugoslavia found itself in-between these two camps on the European far-left, first supporting the Italian party in the efforts to form a united front of European Marxists against neoliberalism, before increasingly shifting towards the more radical approach advocated by the French communists. As Yugoslav communists gradually abandoned their reformist course, the current problems that had preoccupied the declining Eurocommunist parties slowly faded away from dominant perceptions within the Yugoslav party, giving way to the growingly complex internal crisis.

Keywords: neoliberalism, Eurocommunism, welfare state, European Economic Community, Josip Broz Tito, Georges Marchais

*Le commencement de la fin dans les perceptions
des contemporains: les débats des derniers partis importants
de l'extrême gauche en Europe de l'Ouest
sur les réformes néolibérales (1979–1981)*

Les directions des plus grands partis de l'extrême gauche européenne ont approuvé de façons différentes le commencement des réformes néolibérales dans les années quatre-vingt du XXe siècle. Néanmoins, ce que ces partis avaient en commun, c'était le manque de compétition avec de nouveaux ennemis et la vitesse avec laquelle les réformes néolibérales étaient acceptées et introduites. Les partis eurocommunistes étaient préoccupés par leurs conflits internes, par les rivalités mutuelles et par les tentatives de se rapprocher de leurs concurrents socialistes. En quelques années seulement, les plus grands partis de l'extrême gauche européenne ont passé le long trajet de la sous-estimation du néolibéralisme jusqu'aux derniers essais désespérés de construire une initiative commune ayant pour le but de résister à des réformes économiques dans l'Europe continentale. L'échec de cette initiative a marqué la

fin de cette grande décennie de l'extrême gauche et le début du temps des gouvernements néolibéraux et socialistes. Pendant cette période, les partis de l'extrême gauche vont perdre leur importance politique, et les socialistes vont diriger les résistances a des réformes néolibérales. Finalement, de nombreux gouvernements socialistes vont accepter des impératifs économiques du néolibéralisme.

Mots clés: néolibéralisme, eurocommunisme, état-providence, Communauté économique européenne, Josip Broz Tito, Georges Marchais

Primljeno / Received: 30.04.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 10.07.2025.